

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ МОЛОДІ ТА ОСВІТИ

УДК 316.74:378.4(477):303.621.35

DOI: 10.26565/2227-6521-2021-46-05

**ВИЩА ШКОЛА В ДИНАМІЧНИХ УМОВАХ (ПОСТ)СУЧАСНОСТІ: ЧИ Є МІСІЯ?
(ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ФОКУСОВАНИХ ГРУПОВИХ ІНТЕРВ'Ю)**

Сокурянська Людмила Георгіївна – докторка соціологічних наук, професорка, в.о. завідувачки кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна, e-mail: sokuryanska@karazin.ua ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-4097-952X>

Голіков Олександр Сергійович – доктор соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна, e-mail: golikov@karazin.ua ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6786-0393>

Аніпченко Світлана Миколаївна – старша викладачка кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна, e-mail: kukolmark@gmail.com ORCID ID <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-8471-7786>

У статті представлено результати соціологічного дослідження сприйняття учасниками освітнього процесу місії та ролі вищої школи в динамічних умовах (пост)сучасності, здійсненого на замовлення Світового банку Соціологічною асоціацією України в 2019 році (до вибірки дослідження потрапили п'ять закладів вищої освіти I – II (два виші) та III – IV (три виші) рівні акредитації, у яких було проведено п'ять фокусованих групових інтерв'ю з керівниками різних структурних підрозділів та пересічними викладачами обраних ЗВО). Проаналізовано співвідношення та співіснування таких основних завдань сучасного університету, як «навчати», «просвіщати», «виховувати», «досліджувати», «заробляти». Визначено основні специфікації та особливості сприйняття та практикування статусу дослідницького університету в українських соціокультурних та історичних реаліях. Наведено практичний досвід функціонування української вищої освіти між полюсами елітарності та масовості, «покликання та професії». Досліджено проблематику ефективності діяльності закладів вищої освіти та того, як її можна досліджувати та вимірювати, зокрема місце та роль закладів вищої освіти в економічному розвитку країни. Сформульовано основні дилеми диференціації, співробітництва та конкуренції як ключових процесів у системі сучасної вищої освіти України. Обґрунтовано висновки щодо сприйняття головними суб'єктами освітнього процесу місії університету в (пост)сучасних умовах. Визначено перспективні напрямки подальших соціологічних досліджень місії університетської освіти.

Ключові слова: вища школа України, місія університету, класичний університет, дослідницький університет, масовість освіти, елітарність освіти.

HIGHER EDUCATION IN DYNAMIC CONDITIONS OF (POST)MODERNITY: IS THERE A MISSION? (BASED ON THE RESULTS OF FOCUSED GROUP INTERVIEWS)

Sokuryanska Lyudmyla – Doctor of Sciences (Sociology), Full Professor, Acting Head of The Department of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv 61022, Ukraine, e-mail: sokuryanska@karazin.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-4097-952X>

Golikov Alexander – Doctor of Sciences (Sociology), Associate professor, Department of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv 61022, Ukraine, golikov@karazin.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6786-0393>

Anipchenko Svitlana – Senior lecturer of the Department of Applied Sociology and Social Communication V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv 61022, Ukraine, e-mail: kukolmark@gmail.com ORCID ID <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-8471-7786>

The article presents the results of a sociological study of the perception by participants of the educational process of the mission and higher school role in the dynamic conditions of (post)modernity. This study was carried out by order of the World Bank by the Sociological Association of Ukraine in 2019. Five institutions of higher education I-II (two institutions) and III-IV (three institutions) levels of accreditation were involved in this study. Five focused group interviews were conducted with heads of various structural divisions and average teachers of selected higher education institutions. The relationship and coexistence of such main tasks of a modern university as "teach", "enlighten", "educate", "research", "earn" are analyzed. The main specifications and features of the perception and practice of the status of a research university in Ukrainian socio-cultural and historical realities are defined. The practical experience of the functioning of Ukrainian higher education between the poles of elitism and mass, "vocation and profession" is given. The issue of the effectiveness of higher education institutions and how it can be investigated and measured has been studied. In particular, the place and role of higher education institutions in the economic development of the country has been investigated. The main dilemmas of differentiation, cooperation and competition are formulated as key processes in the modern higher education system of Ukraine. The conclusions regarding the perception of the main subjects of the educational process of the mission of the university in (post)modern conditions are argued. Prospective directions of further sociological studies of the mission of university education have been determined.

Keywords: high school of Ukraine, mission of the university, classical university, research university, massness of education, eliteness of education.

Постановка проблеми

Сучасна система вищої освіти переживає кризу, яка є, у тому числі, говорячи мовою Ю. Хабермаса [1], кризою власної ідентичності та кризою власної легітимності. В українських умовах ця криза не переростає в тотальну системну кризу лише через те, що система освіти зіштовхується також і з іншими, іноді більш нагальними (або такими, що виглядають нагальними) викликами, внаслідок чого часто-густо ця проблематика витісняється на другий та третій план. Однак це не означає, що криза ідентичності та (само)легітимності не є важливою або сутнісною.

Одним з найважливіших вимірів цієї кризи є криза розуміння місії вищої освіти взагалі та класичного університету, зокрема. Маркетизація та комодифікація вищої освіти ігнорують лексику, семантику та соціальну логіку таких категорій осмислення та практикування вищої освіти, як «місія», «виховання», «цінності освіти», переводячи дискурс та практики на «надання послуг», «риннок освітніх продуктів», «боротьба за місце на ринку» тощо. Тут важливим виміром є думка самих учасників освітніх процесів, зокрема викладачів та адміністраторів закладів вищої освіти. Безумовно, рефлексія цих процесів здійснюється ними безупинно, однак не завжди вона стає предметом соціологічних досліджень, і ще рідше кризові явища в освітній системі стають об'єктом широких, у тому числі наукових, дискусій.

Ступінь розробленості проблеми

Соціологічний дискурс освіти, особливо вищої, відрізняється надзвичайним розмаїттям дослідницьких тем. Останнім часом з'явилося чимало робіт, присвячених реформуванню освітньої системи, її трансформації під впливом мега-, макро-, мезо- та мікросоціальних чинників, стану в умовах коронавірусної епідемії та перспектив функціонування у постковідні часи (див., наприклад [2-7]).

Вагомий внесок у соціологічне теоретизування щодо освіти зробили такі класики західної соціологічної думки та сучасні науковці, як З. Бауман, П. Бурдьє, А. Вебер, В. Гумбольдт, Е. Дюркгейм, К. Маннгейм, Р. Мертон, Дж. Ньюмен, Т. Парсонс, П. Сорокін та такі сучасні дослідники, як Б. Рідінгс, Т. Іглтон, Р. Коллінз [8] та інші.

Вивченню проблем радянської та пострадянської вищої школи, життєдіяльності студентської молоді та викладацького контингенту були присвячені численні теоретичні та емпіричні дослідження українських та російських соціологів, серед них: В. Арбеніна, В. Астахова, К. Астахова, В. Бакіров, К. Батаєва, І. Бестужев-Лада, Є. Головаха, Л. Герасіна, Т. Зверко, І. Ковальова, Л. Коган, Д. Константиновський, К. Котеленець, С. Макєв, А. Матульоніс, К. Міхайльова, О. Мещанінов, О. Навроцький, В. Нечасв, А. Ніколаєвська, С. Оксамитна, В. Оссовський, Є. Подольська, В. Правоторов, Л. Рубіна, М. Руткевич, Л. Сокурянська, М. Тітма, Ф. Філіппов, Т. Фініков, Л. Хижняк, Г. Чередніченко, В. Чепак, Ю. Чернецький, Н. Черниш, І. Шермет, В. Шубкін, В. Шукшинов, С. Щудло, О. Якуба (див., наприклад: [9-16]).

Проте, як вже зазначалось вище, попри велику кількість робіт з проблем вищої освіти, досліджень такої фундаментальної проблеми в галузі соціології освіти, як місія сучасних університетів вкрай недостатньо.

Певною мірою дефіцит наукової інформації з обраної нами проблеми було зменшено завдяки реалізації проекту «Місія університету в сучасному світі», здійсненого на замовлення Світового банку Соціологічною асоціацією України в березні-квітні 2019 року (керівник дослідження – проф. Сокурянська Л.).

До вибірки дослідження потрапили такі ЗВО, як Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна (ХНУ), Черкаський державний технологічний університет (ЧДТУ), Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (ДДПУ), Електромеханічний технікум Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова (ХЕМК), Черкаський державний бізнес-коледж (ЧДБК). Серед них: 3 виші III- IV рівня акредитації (ХНУ, ЧДТУ, ДДПУ), 2 – I-II рівня акредитації (ХЕМК, ЧДБК). Зазначені виші представляють східний, центральний та західний регіони України. Метод дослідження – фокусоване групове інтерв'ю (ФГ). Всього було проведено 5 фокус-груп, у яких взяли участь представники ректорату, деканського корпусу, завідувачі кафедр, пересічні викладачі перелічених вище ЗВО (всього 50 учасників).

Результати цього дослідження складають емпіричну базу нашої статті.

Мета цієї публікації – з'ясування думки учасників освітнього процесу щодо місії університету в умовах експоненційних суспільних змін.

Реалізуючи цю мету, перш за все зазначимо, що учасники нашого дослідження впевнено говорили як про місію вітчизняної системи освіти в цілому, підкреслюючи її провідну роль у русі України до суспільства знання та держави добробуту, так і про роль власного навчального закладу у вирішенні цього надзвичайно важливого для нашої країни завдання. Варто зауважити, що вони не мали жодних сумнівів щодо існування місії (саме сформульованої в категоріях місії, а не, наприклад, мети/завдань, планів чи ідеологій), мова йшла лише про специфіку місії для різних ЗВО. Тобто в залежності від типу закладу (класичний університет, технічний університет, педагогічний університет) та рівня акредитації місія власного ЗВО визначалась респондентами по-різному.

Так, представники класичного університету (ХНУ імені В. Н. Каразіна) перш за все апелювали до екстернальних, загальносоціальних, «високих» мотивацій та сутностей, підкреслюючи роль закладу в освітньому, науковому та культурному розвитку міста, регіону та країни в цілому, в залученні молодого покоління до наукових та технологічних здобутків сучасного суспільства, в трансляції культурних цінностей як минулого, так і сучасності¹:

Віктор, Ч, 68, ТН, 46, Д, ЗВ, ХНУ²: *«Давайте спочатку з історії. Не було б університету – не було б і Харкова, тієї кількості навчальних закладів, які тут... Не було б такого міста, яким воно є сьогодні».*

Анатолій, Ч, 66, П, 35, Д, ЗВ, ХНУ: *«Если говорит очень кратко и тезисно о миссии, то я бы сказал так: миссия университета - просветительско-образовательная и интеграционная в современное общество и технологии. А без образования и без той самой культуры никакого развития современных обществ нет... Миссия университета, с моей точки зрения, – это осознание и понимание того времени, в котором мы живём, интеграция на фоне образования и научной культуры».*

Ірина, Ж, 68, Г, 46, Д, ЗВ, ХНУ: *«И не только научной культуры, но и вообще культуры. Культурообразующая функция университета. Наши выпускники потом работают везде и дальше продуцируют культуру».*

Про специфічну місію педагогічних університетів говорили учасники фокус-групи в ДДПУ імені Івана Франка, підкреслюючи, що, окрім загальних для вищої освіти функцій, педагогічні заклади реалізують функцію підготовки вчителів для системи середньої освіти. Зауважимо, що тут «спливають» такі сучасні, занурені до логіки ринку та політики категорії, як «освітні послуги», «якісні», «готуємо еліту», «реформування» тощо.

Юрій, Ч, 35, Е, 12, К, ПР, ДДПУ: *«Як і будь-який університет в Україні і за кордоном, місія Дрогобицького педуніверситету є культурно-просвітницька, навчально-виховна, і основне покликання університету – це надання якісних освітніх послуг підростаючому поколінню».*

¹ Цитати наводяться мовою оригіналу.

² Дані про респондента вказані в закодованій формі: ім'я, стать (Ж/Ч), вік, галузь науки (гуманітарна (Г), природнича (П), технічна (Т), точні науки (ТН), економічні науки (Е)), стаж роботи, науковий ступінь (К, Д), посада (представник ректорату (ПР), декан чи заступник декана (Д), завідувач кафедри (ЗВ)), викладач (старший викладач (СВ), доцент (ДЦ), професор (П)). Наприклад, Ірина, Ж; 51; П; 28; К; Д.

Олена, Ж, 50, Г, 28, К, Д, ДДПУ: «Можу доповнити Юрія, дійсно, ці функції ми виконуємо, але, будучи педагогічним вишем, ми ще і готуємо еліту, яка буде будувати майбутню еліту, тобто тут є така подвійна функція...».

Складається парадоксальна ситуація з тим, що викладачі педагогічного закладу при такій елітарній орієнтації власної діяльності висловили серйозну занепокоєність щодо престижу викладацької роботи в школі, сучасного статусу шкільного вчителя.

Роман, Ч, 48, Г, 25, К, Д, ДДПУ: «Ну, як вже було сьогодні сказано, основна місія нашого вишу полягає в підготовці вчителя, і останнім часом в українському суспільстві була децю знівельована роль і функція вчителя, те місце, на якому він перебуває. І зрозуміло, що ставлення до педагогічної професії на теперішній час є неоднозначним, незважаючи на певні кроки нашої держави з підвищення статусу вчителя...».

З огляду на це, можна сказати, що, на відміну від класичного університету, педагогічний виш має певні проблеми з власною самоідентифікацією, цілепокладанням та визначенням власної місії, де деонтологічна сфера зіштовхується з реаліями реформування та трансформування української системи освіти, її соціально-економічними детермінаціями.

Мабуть, ще більш прагматичну орієнтацію продемонстрували представники технічного ЗВО (на прикладі ЧДТУ), які більше говорили про фахівців, профілі підготовки, економіку, конкретний регіон, професійну соціалізацію, соціальний капітал тощо.

Оксана, Ж, 44, Г, 20, К, Д, ЧДТУ: «Я б доповнила ще одну важливу функцію – соціалізації, тобто за цей період... молоді люди набувають нових зв'язків, стають старшими, дорослішають, починають краще розуміти деякі речі... Тому момент, коли людина отримує досвід спілкування з іншими людьми, з іншими соціальними групами, також є дуже важливим. Окрім того, це різні напрямки, це не тільки професійна соціалізація, але й освітня та виховна функція, тому це дуже широкий спектр надання цікавих орієнтирів у житті молодої людини».

Таку ж орієнтацію продемонстрували викладачі та адміністрація ЗВО I-II рівня акредитації, представники яких вбачають місію своїх вишів не тільки у наданні освітніх послуг, професійній соціалізації, а й, враховуючи контингент студентів (їхній вік, матеріальний стан, проблеми сімейного виховання), говорять, що роль їхніх навчальних закладів полягає також у соціальній, емоційній, психологічній, правовій підтримці своїх вихованців, виконанні субститутивної відносно повної родини функцій тощо.

Олена, Ж, 56, Г, 33, В, ХЕМК: «Місія, звичайно, надзвичайно велика, тому що з контингентом, який ми маємо в коледжі, ми робимо надзвичайно величезну роботу через те, що дітки, які десь незадоволені, десь мають якісь, скажімо, вади – навчальні, дисциплінарні, організаційні, у діток проблеми є вдома...».

На відміну від цих закладів, визначаючи місію своїх вишів, учасники фокусованих групових інтерв'ю в університетах, особливо класичному, однозначно визначили головне завдання своїх вишів таким чином: «освічувати, просвіщати, виховувати, досліджувати». При цьому практично ніхто із респондентів не назвав в якості головного таке завдання, як «заробляти».

Втім, практично всі учасники ФГ залишалися реалістами, намагаючись осмислювати місію своїх вишів у контексті комерціалізації, необхідності заробляти з огляду на матеріальний стан вищої освіти в цілому та власних закладів вищої освіти.

Роберт, Ч, 48, Е, 2, Д, П, ЧДБК: «На мій погляд, це некоректне питання. Тому що є глобальні людські цінності, які стосуються, в тому числі, закладів вищої освіти, – це виховувати, навчати. Але, враховуючи сьогоднішню ситуацію в країні, кожен вищий навчальний заклад повинен комерціалізуватися. Як поєднати це? Тут виникає проблема. Але разом з тим, я думаю, що, і заробляючи, можна чудово і виховувати, і навчати. Але для цього вже повинні бути, як вже зазначили, по-перше, кадри, по-друге – матеріально-технічна база».

Зауважимо, що в залежності від типу закладу деякі з перелічених функцій (освічувати, просвіщати, виховувати, досліджувати) набували більшої чи меншої ваги. Зокрема, для класичного та технічного університетів більш значущою, ніж для інших закладів, була заявлена дослідницька функція.

З огляду на це в ході ФГ відбулася цікава дискусія щодо статусу дослідницького університету.

Ми зустрілися з тим, що розуміння цього питання з боку учасників освітнього процесу суттєво відрізняється від розуміння управлінців у системі освіти та законодавців.

Анатолій, Ч, 66, П, 35, Д, ЗВ, ХНУ: «Я хочу сказати, що вообщі поняття дослідницького університету абсурдно. Університети не можуть не бути дослідницькими...».

Ані представники класичного, ані представники технічного університетів не згодні поступитися цим статусом, навіть якщо він не зафіксований офіційно, адже університет як заклад вибудовано на імпліцитній ідеї дослідження як органічної частини освітнього процесу. Наші респонденти говорили про те, що вони не мислять себе та свої університети за межами дослідницької діяльності.

Еміль, Ч, 36, Т, 13, К, ПР, ЧДТУ: «Наш університет, безперечно, є дослідницьким, ...хоча от зараз на рівні Міністерства вирішується питання щодо надання статусу дослідницького університету України. Чому наш саме є дослідницьким університетом? Тому що у нас є, як сказала пані Олена, наукові школи, потужні наукові школи, які виконують дослідницькі роботи, впроваджують свої розробки у виробництво... і у навчальний процес...».

Це ж стосується і педагогічного університету, представники якого також апелюють не до формально-юридичних способів осмислення цієї проблематики, а до сутнісно-діяльнісних. Це, з нашої точки зору, свідчить про те, що правова пропозиція виокремлення такої спеціальної категорії університетів досі не зустріла свого розуміння, особливо в контексті місії університету, а отже, або сама ідея виокремлення не є вдалою, або спосіб позначення («дослідницький») обрано незрозумілий для учасників освітнього процесу.

При цьому наші респонденти говорили про те, що їхні університети зіштовхуються із суттєвим бар'єром розвитку наукових досліджень, а саме з відсутністю державного фінансування. Це ще більш поглиблює парадоксальну ситуацію у сприйнятті учасниками освітнього процесу цього статусу.

У контексті питання про місію сучасного університету серйозним викликом для системи вищої освіти постає дилема масовості та елітарності, де перша логіка підтримується комодифікацією цієї системи, потребою захоплення «нових ринків», а друга – самою інтернальною природою вищої освіти, за визначенням та власним змістом недоступної для випадкових та непередбачених учасників процесу.

При цьому, зауважимо, що представники класичного університету відтворюють, скоріше, традиційний, гумбольдтівськи-елітарний дискурс вищої освіти, тоді як представники технічного університету – модерний, політехнічний погляд на необхідність масової освіти. Цікаво, що при цьому вони апелюють не до логічної у цьому випадку політехнічно-модерної логіки, а до «двадцять першого століття» (хоча саме у XXI столітті ставиться все більше питань щодо необхідності масової вищої освіти [17, 18]).

Віктор, Ч, 49, Е, 25, К, Д, П, ЧДТУ: «Двадцять перше століття, не може вона бути елітарною. Елітарною вона була в сімнадцятому столітті».

Підкреслимо, що, якщо класичний університет більш чи менш визначився у цій системі координат (і окупував, повністю або частково, місце елітарної освіти), то технічні та педагогічні заклади можуть зіштовхнутися найближчим часом з проблемою самовизначення у цьому питанні.

Успіх реалізації місії університетської освіти залежить не тільки і не стільки від матеріально-технічного забезпечення навчального процесу, скільки від рівня професійної підготовки, культурного капіталу, моральних настанов викладацького складу вищої школи, тих, хто власним прикладом виховує майбутніх фахівців, транслює їм знання, вчить вчитися, запалює в них любов до обраної професії. Звичайно, з огляду на сучасну ситуацію у вищій школі України, коли, як свідчать численні соціологічні дослідження, в тому числі здійснені соціологами Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, значна кількість студентів (до 60%) приходить до вишу переважно для того, щоб отримати диплом (усе рівно, з якого фаху), тобто приходять молоді люди, не вмотивовані до навчання, до отримання знань, до опанування певною професією [19], зробити це досить складно. Тим більш цікавим є і самовизначення іншої (викладацької) сторони у тому, що є для неї університетська діяльність – служіння, робота, життя, самореалізація, заробіток.

Незважаючи на всі проблеми функціонування вітчизняної вищої школи (перманентне реформування вищої освіти, від якого, як засвідчили наші попередні дослідження [20], освітяни просто втомилися; низький рівень матеріально-технічного забезпечення навчального процесу; незадовільний рівень стартових знань абітурієнтів; невмотивованість студентів до навчання, про що йшлося вище; низький рівень заробітної плати викладачів, особливо у вишах I-II рівня акредитації, тощо), практично всі учасники фокус-груп описували свою діяльність в емоційних, «теплих», занурених до неї (а не відсторонених) категоріях, апелюючи до таких категорій, як «самореалізація», «реалізація», «задоволення», «зростання», «середовище», «спілкування», «покликання», «душа» тощо.

Наталія, Ж, 49, Е, 12, К, ЗВ, ЧДБК: «Для мене коледж – це, в першу чергу, місце для моєї професійної реалізації. Я отримую задоволення від роботи, я свою роботу люблю, і тут створюється середовище для того, щоб людина могла професійно зростати, постійно навчатися, отримувати постійно знання, прогресувати у своєму розвитку, тому для мене це, в першу чергу, середовище для професійного зростання».

Євген, Ч, 32, Е, 5, К, ДЦ, ХНУ: «Для меня это, наверное, призвание, в первую очередь, преподавание и наука. Потому что к этому, в первую очередь, должна душа лежать».

Це стосується як класичного, так і інших типів університетів. Згадувалися слова «дім», «діти», «емоції», «любов», «свята», «життя», тобто дискурс родинний, дискурс традиційних структур, дискурс спільнот (у тьоннісівському сенсі Gemeinschaft [21]).

Ірина, Ж, Т, 18, К, Д, ЧДТУ: «Я думаю, що... тут для мене дім. Студенти, яких ми навчаємо, це, можна сказати, діти... Тому це робота, але робота така, що і дім, і любов, як то кажуть, і свята, і велика праця. Це все разом, це атмосфера... і хочеться в цю атмосферу повертатися».

Менш однозначною виявилася думка співробітників ЗВО I-II рівнів акредитації. Вони зазначали, що настрої, ситуація, результативність, ефективність, контингент, віддача від студентів впливають на визначення самими викладачами того, чим є для них робота у виші.

Тетяна, Ж, 47, Т, 25, К, ЗВ, ХЕМК: «Смотря какое настроение. Может быть и каторга, может быть и жизнь, может быть ещё что-то».

Олена, Ж, 56, Г, 33, В, ХЕМК: «Задоволення тоді, коли є результат. Результатом бувають... ось, наприклад, колеги готують дітей на олімпіаду, коли діляться якимось творчими досягненнями своїми. Тобто, коли результат є, тоді є бажання йти, творити, виховувати, «сеять», як ми кажемо. Коли випускники телефонують, цікавляться, коли вони запитують: «А там є ще наша викладачка, з якою я диплом писав?» ... Тобто усі такі моменти є результатом роботи, результатом, який нас підштовхує змінюватися, самоосвітою займатися, на курси ходити, підвищувати якість свої педагогічні».

З огляду на представлені вище висловлювання, можна більш чи менш впевнено стверджувати, що для викладачів університетів їхня робота є однозначно термінальною цінністю, цінністю високого рівня значущості та абсолютності, тоді як для співробітників коледжів робота не є виключно термінальною цінністю, оскільки іноді вона має інструментальні та релятивістські риси, іноді є залежною від деяких умов та обмежень.

У контексті обговорення питання щодо внутрішньої диференціації системи вищої освіти в Україні постало питання, зокрема в Каразінському університеті, чи всі заклади, які сьогодні називаються університетами, дійсно відповідають такій номінації. Це питання є важливим як для розуміння самоідентифікації з боку співробітників таких закладів, так і для визначення місії (яка, безумовно, залежить від такої самоідентифікації). І тут варто зауважити, що представники класичного університету були абсолютно впевнені у своєму (іноді навіть монопольному) праві на таке найменування, наводячи як концептуальні, так і емпіричні приклади.

Іван, Ч, 63, Г, 39, Д, Д, ХНУ: «Конечно же, отсылаясь к знаменитому мудрецу древности Конфуцию, который сказал, что на каком-то определенном этапе необходимо пройти процедуру исправления имен... Мне кажется, что по отношению к университету нужно пройти эту процедуру... Если есть понятие университета, то надо посмотреть, ... то, что мы называем университетом, по большому счету является таким? Может, не все заслуживают этой номинации? Оставит в Харькове один, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина».

Підкреслимо, що всі ці аргументи звичайно наводяться всіма, хто брав участь у подібних дискусіях, посиляючись при цьому на прагматичні, чи історичні, чи біографічні аспекти цієї проблеми. Це теж є важливим, адже виявляється, що представники класичного університету щільно пов'язують не тільки свою емоційно-когнітивну, але й самоідентифікаційну, біографічну ситуацію з історією, ідентичністю, смыслом, місією університету.

Віктор, Ч, 68, ТН, 46, Д, ЗВ, ХНУ: «... Декілька років тому, коли всі стали університетами, ми з колегами з інших вишів їздили по школах разом, така була акція, ми і це деякий університет. Ми орієнтували абітурієнтів. Колега по нашому університету тоді хорошу фразу сказав: «Ось перед вами я – представник Харківського університету»

(він тоді ще не був Каразінський), поряд зі мною представник політехнічного університету. Але я скажу: ми йшли двісті років до того, щоб стати університетом. Я Вас вітаю, у Вас попереду ще двісті років, щоб стати університетом. Це не просто назва, це життя. Це історично склався університет. Раніше не задавали питання: а в якому університеті?»

Більш прагматично дивляться на це питання представники ДДПУ імені Івана Франка, з точки зору яких відмінність між університетами визначається рівнем їхнього престижу (індикаторами якого перш за все є кількість заяв абітурієнтів до навчального закладу чи на конкретну спеціальність, а також кількість іноземних студентів), а також питомою вагою наукових досліджень (зазначимо, що навіть представники інших ЗВО визнають перевагу у цьому питанні класичних університетів). Тут особливо характерним є критичний дискурс щодо цієї диференціації з боку викладачів ЧДБК та ЧДТУ як представників своєрідної «напівпериферії» та «периферії» освітньої системи.

Це, звісно, задає фрейм ринково-конкурентних відносин, однак насправді, обговорюючи питання про те, що переважає у відносинах між вітчизняними ЗВО – співробітництво чи конкуренція, учасники дійшли думки, що існує і те, і інше. При цьому одні наполягали на тому, що все ж таки переважає співпраця, інші – що конкуренція (особливо у боротьбі за абітурієнтів).

Позитивний бік наукової та педагогічної співпраці «розвивався» та «уточнювався» негативним боком у вигляді конкуренції з демографічних, економічних, структурних, ринкових, політичних причин.

Як бачимо, працівники українських ЗВО не формулюють однозначної лінійної відповіді щодо системи координат «диференціація, конкуренція, співпраця», зазначаючи, що освітня система є вкрай динамічною, ситуативною, залежною від великої кількості чинників (зокрема згадувалася і євроінтеграція, і відкритість глобальному ринку, і становлення глобальних потоків студентів та дослідників тощо). При цьому ми зафіксували низький рівень бажання конкурувати та високий рівень бажання до співпраці, сприйняття диференціації як проблематичного, у чомусь дисфункціонального, чужого/ворожого для системи освіти процесу.

Однак коли мова йде про конкуренцію, про співпрацю чи про диференціацію, важливим питанням залишається, як можна і чи потрібно взагалі вимірювати ефективність діяльності закладів вищої освіти? Це питання актуалізує проблеми співвідношення освіти та ринку, взаємодії науки та педагогіки та багато інших проблем. При його обговоренні наші респонденти знайшли багато вимірів даної проблематики. З одного боку, учасники освітнього процесу добре розуміють, що ефективність передбачає суб'єкта визначення ефективності. Тут ми зустрічалися як з «інтернальними» за своєю логікою відповідями (тобто з точки зору ефективності для колективу чи працівників, корпорації чи студентів), так і з «екстернальними» логіками, де ефективність пропонували вимірювати кар'єрою випускників ЗВО, успіхами студентів (перемоги на конкурсах студентських наукових робіт та на олімпіадах), коштами грантів тощо.

Протилежну думку щодо обговорюваного питання запропонували учасники ФГ у класичному університеті (ХНУ), акцентуючи на певних апоріях у визначенні самої ефективності.

Іван, Ч, 63, Г, 39, ДН, Д, ХНУ: «Я считаю, что это ложное решение, когда мы пытаемся критерии эффективности искать внутри самого университета. Тут цели университета могут быть разные... Критерии должны быть вынесены за границы работы самого университета... Я не знаю, мы можем поговорить, что это за границы, каков должен быть контекст, при котором мы можем сказать, что этот университет эффективный или неэффективный.... Потому что внутренних критериев мы сейчас можем кучу придумать. И что?»

Представники цього університету зазначали, що «ефективність» та «класична освіта» знаходяться у різних темпоритах, у різних хронотопах та різних спектрах діяльності.

Віктор, Ч, 68, ТН, 46, Д, ЗК, ХНУ: «Наука – це не те, що зробив, і зараз же ефективність ... Немає такого... Я думаю, що це помилкова спроба відразу визначити ефективність науки. Вона може якось проявити себе через десятиліття, буде лежати якесь відкриття, а потім спрацювати ... Людина бачила набагато вперед при цьому – і все».

Парадоксальним чином з протилежного «полюсу» об'єктивно вимірюваного структурування системи освіти, тобто з боку ЗВО I-II рівнів акредитації, ця точка зору класичного університету була підтримана. Втім, у коледжах зберігається все ж більш прагматична, більш формалізована, більш конкретна постановка питань, де спливають і вказівки на дисциплінування з боку вимірювання ефективності, на роль орієнтира, на функцію стимуляції діяльності. Вочевидь, такий контраст можна пов'язати з співвідношенням термінальності та інструментальності, а також абсолютності та релятивності у визначенні смислу освітньої діяльності.

Максим, Ч, 37, Е, 14, ПР, ЧДБК: «Можливо, я децю від адміністрації скажу. Я вважаю, що ефективність складно виміряти, але її потрібно вимірювати. Чому потрібно

вимірювати? Тому, що ви розумієте, куди рухається те чи інше відділення, та чи інша спеціальність... Тобто повинні бути... якісь індикатори, якісь орієнтири, на які повинна спрямовуватись діяльність вишу».

Підкреслимо, що, розуміючи свою включеність до певної управлінської системи, працівники ЗВО рефлексують проблематику ефективності, однак ця проблематика у них є досить далекою від ідеї місії університету. Виявляється, що ефективність є, скоріше, зовнішнім чинником, аніж внутрішнім мотиватором, рушієм академічної діяльності. З огляду на це, учасники фокус-груп говорили про те, що одним з найбільш очевидних вимірів ефективності є вплив університетів на економічний розвиток країни. При цьому в залежності від типу ЗВО цей вплив оцінювався по-різному. Так, в класичному університеті акцентували на реальному внеску своїх наукових здобутків у розвиток промисловості, сільського господарства, культури тощо, апелюючи, в тому числі, до історії міста Харкова.

Однак варто зауважити, що знов-таки осмислення економічної ролі відбувається в більш чи менш загальних категоріях, у системних зв'язках та структурно-функціональних детермінаціях, а не в «проектних», «компетентнісних», «грантових» тощо поняттях. Це свідчить як про певну інерцію мислення, так і про достатньо високу автономію системи освіти (у категоріях П. Бурдьє [22]), яка далеко не завжди приймає нав'язуванні їй дискурси для осмислення самої себе та своєї місії.

Висновки. Підводячи підсумки, зазначимо, що проблематика місії університету не вичерпується наведеними нами ідеями та думками учасників нашого дослідження. Залишається ще багато вимірів місії університету в (пост)сучасності, зокрема проблематика її співвідношення з політикою та економікою (яку в даній статті ми обговорювали на базі імпліцитної, латентної логіки та семантики наших респондентів, а не на базі їхніх експліцитних висловлювань з цього приводу); проблематика фінансово-економічної бази та самостійності ЗВО; проблеми міжнародного співробітництва університетів; проблематика академічної доброчесності/недоброчесності, корупції в освіті; проблематика автономії вищої освіти, свободи дискусії в самій системі, кадрової свободи та свободи досліджень; проблематика відносин між управлінськими, дослідницькими, викладацькими, допоміжними ланками університету, прозорості внутрішнього управління в університетах; проблеми відносин між студентами та викладачами; визначення ролі та місця аспірантів та докторантів у трансформації освітньої системи; питання соціальних нерівностей та дискримінації у контексті цієї системи тощо.

Список літератури:

1. Хабермас Ю. Вовлечение другого. *Очерки политической теории*. СПб.: Наука, 2001.
2. Astepchuk R. G., Solodovnikova T. V. COVID-19: rethinking the education of tomorrow. *Непрерывная система образования "школа – университет". Инновации и перспективы: Сборник статей IV Международной научно-практической конференции, посвященной 100-летию БНТУ*. 2020. С. 29-32.
3. Білай І. М., Демченко В. О., Білай А. І., Красько М. П., Остапенко А. О., Рибалко Т. П. Адаптація навчального процесу провізорів-інтернів за умов пандемії COVID-19 та структури дистанційної освіти. *Науковий огляд*. 2020. № 5 (68). С. 37-44.
4. Novikova N. M., Ananchenkova P. I. Education in a new social reality: COVID-19 lessons. *Labour and Social Relations Journal*. 2020. № 4. С. 57-64.
5. Локшина О., Глушко О., Джурило А., Кравченко С., Нікольська Н., Шпарик О. Відповідь світової спільноти на виклики COVID-19 в освіті. *Український педагогічний журнал*. 2020. № 3. С. 14-23.
6. Таланов С. Л., Кушнарєв Ф. Ю., Березин Д. Т., Румянцева Е. С. Влияние COVID-19 на систему высшего образования. *Alma mater (Вестник высшей школы)*. 2020. № 10. С. 12-22.
7. Чотчаев А. Н. Изменения в структуре высшего образования в условиях пандемии Covid-19. *Modern Science*. 2020. № 7-2. С. 236-241.
8. Collins R., Cottom T., Stevens M. L. *The credential society: an historical sociology of education and stratification*. Columbia University Press, 2019. 272 pp.
9. Общественные организации в учебном заведении нового типа : монография / Нар. укр. акад.; под общ. ред. Е. В. Астаховой. Харьков : Изд-во НУА, 2018. 188 с.
10. Академическая среда второй половины XX века: харьковский контекст : монография / под общ. ред. Е. В. Астаховой. Харьков: Изд-во НУА, 2018. 304 с.
11. Sokurianska L., Bataeva E., Bakirov V. Ukrainian veterans in higher education: Military identity and educational practices. *Ideology and Politics Journal*, 2019. Issue 2 (13). Pp. 16-33. URL: https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2019/12/___ENG.%2019.%20Sokurianska%20et%20al%20FIN.pdf
12. Бакіров В. С. Університетські культурні практики: проблеми евалюації. *Український соціологічний журнал*. 2020. № 24. С. 7-13.
13. Батаева Е. Когнитивные и метакогнитивные способности обучающихся в контексте смарт-образования. *Образование и наука*. 2019. № 4(21). С. 36-59.
14. Сокурянская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода: монография. Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2006. 576 с.
15. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / за ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 520 с.

16. Щудло С. М. Вища школа у пошуках якості: quo vadis: монографія. Харків-Дрогобич: Коло, 2012. 340 с.
17. Бессуднов А. Р., Куракин Д. Ю., Малик В. М. Как возник и что скрывает миф о всеобщем высшем образовании. *Вопросы образования*. 2017. № 3. С. 83-109.
18. Yu P., Delaney J. A. The Spread of Higher Education around the Globe: A Cross-Country Analysis of Gross Tertiary Education Enrollment, 1999–2015. *Educational Policy*. 2016. Vol. 30. No 2. P. 281–321. DOI: <https://doi.org/10.1177/0895904814531648>
19. Арбеніна В. Л., Сокурянська Л. Г. Стан навчальних практик сучасного студентства як соціокультурний бар'єр модернізації вищої школи України. *Український соціологічний журнал*. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2012. № 1-2. С. 27-47.
20. Сокурянська Л. Г. Реформування вітчизняної вищої школи в оцінках учасників освітнього процесу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. Вип. 36. С. 108–113.
21. Тённис Ф. *Общность и общество*. СПб: Владимир Даль, 2002. 452 с.
22. Бурдые П. Поле науки. *Sociologos 2005. Социология под вопросом. Социальные науки в постструктуралистской перспективе* / под ред. Шматко Н. А. М: Институт экспериментальной социологии; Праксис, 2005. С. 15–56.

ВЫСШАЯ ШКОЛА В ДИНАМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ (ПОСТ)СОВРЕМЕННОСТИ: ЕСТЬ ЛИ МИССИЯ? (ПО РЕЗУЛЬТАТАМ ФОКУСИРОВАННЫХ ГРУППОВЫХ ИНТЕРВЬЮ)

Сокурянская Людмила Георгиевна – доктор социологических наук, профессор, и.о. заведующей кафедрой социологии социологического факультета Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина, e-mail: sokuryanska@karazin.ua ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-4097-952X>

Голиков Александр Сергеевич – доктор социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии социологического факультета Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина, e-mail: golikov@karazin.ua ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6786-0393>

Анипченко Светлана Николаевна – старший преподаватель кафедры прикладной социологии социологического факультета Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина, e-mail: kukolmark@gmail.com ORCID ID <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-8471-7786>

В статье представлены результаты социологического исследования восприятия участниками образовательного процесса миссии и роли высшей школы в динамических условиях (пост)современности, проведенного по заказу Мирового банка Социологической ассоциацией Украины в 2019 году (в выборку исследования попали пять высших учебных заведений I – II (два вуза) и III – IV (три вуза) уровней аккредитации, в которых было проведено пять фокусированных групповых интервью с руководителями различных структурных подразделений и рядовыми преподавателями выбранных вузов). Проанализированы соотношение и сосуществование таких основных задач современного университета, как «учить», «просвещать», «воспитывать», «исследовать», «зарабатывать». Определены основные спецификации и особенности восприятия и практикования статуса исследовательского университета в украинских социокультурных и исторических реалиях. Приведены примеры функционирования украинского высшего образования между полюсами элитарности и массовости, «призвания и профессии». Исследована проблематика эффективности деятельности высших учебных заведений, а также того, как можно ее исследовать и измерять, в частности место и роль высших учебных заведений в экономическом развитии страны. Сформулированы основные дилеммы дифференциации, сотрудничества и конкуренции как ключевых процессов в системе современного высшего образования Украины. Обоснованы выводы относительно восприятия главными субъектами образовательного процесса миссии университета в (пост)современных условиях. Определены перспективные направления дальнейших социологических исследований миссии университетского образования.

Ключевые слова: высшая школа Украины, миссия университета, классический университет, исследовательский университет, массовость образования, элитарность образования.

References:

1. Habermas, Yu. (2001) 'The Inclusion of the Other' *Essays on political theory*. SPb.: Nauka [Russian]
2. Astapchuk, R. G. and Solodovnikova T. V. (2020) COVID-19: rethinking the education of tomorrow. *Continuous system of education "school - university". Innovations and prospects: Collection of articles of the IV International scientific and practical conference dedicated to the 100th anniversary of BNTU*. С. 29-32.
3. Bilay, I. M., Demchenko, V. O., Bilay, A. I., Krasko, M. P., Ostapenko, A. O. and Rybalko, T. P. (2020) Adaptation of the educational process of intern pharmacists under the conditions of the COVID-19 pandemic and the structure of distance education. *Scientific review*, 5 (68), pp. 37-44 [in Ukraine]
4. Novikova, N. M. and Ananchenkova, P. I. (2020) 'Education in a new social reality: COVID-19 lessons' *Labour and Social Relations Journal*, 4. С. 57-64.
5. Lokshina, O., Glushko, O., Zhurylo, A., Kravchenko, S., Nikolska, N. and Shparik, O. (2020) 'Response of the global community to the challenges of COVID-19 in education' *Ukrainian pedagogical journal*, 3, pp. 14-23.

6. Talanov, S. L., Kushnarev, F. Yu., Berezyn, D. T. and Rummyantseva, E. S. (2020) 'The impact of COVID-19 on the higher education system' *Alma mater (Bulletin of the Higher School)*, 10, pp. 12-22.
7. Chotchaev, A. N. (2020) 'Changes in the structure of higher education in the conditions of the COVID-19 pandemic' *Modern Science*, 7-2, pp. 236-241.
8. Collins, R., Cottom, T. and Stevens, M. L. (2019) *The credential society: an historical sociology of education and stratification*. Columbia University Press.
9. Astakhova, K. V. (eds.) (2018) *Public organizations in a new type educational institution: monograph*. Kharkiv: NUA Publishing [in Russian]
10. Astakhova, K. V. (eds.) (2018) *Academic environment of the second half of the twentieth century: Kharkov context: monograph*. Kharkiv: NUA Publishing [in Russian]
11. Sokurianska, L., Bataeva, E. and Bakirov, V. (2019) 'Ukrainian veterans in higher education: Military identity and educational practices' *Ideology and Politics Journal*, 2 (13), pp. 16-33. Available at https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2019/12/___ENG.%201.9.%20Sokurianska%20et%20al%20FIN.pdf
12. Bakirov, V. S. (2020) 'University cultural practices: problems of evaluation' *Ukrainian Sociological Journal*, 24. P. 7-13 [in Ukraine]
13. Bataeva, E. (2019) 'Cognitive and metacognitive abilities of students in the context of smart education' *Education and science* 4(21), pp. 36-59 [in Russian]
14. Sokuryanskaya, L. (2006) *Studentship on the way to the second society: the value discourse of the transition: a monograph*. Kharkov: V. N. Karazin KhNU, 576 p.
15. Arbenina, V. & Sokuryanska, L. (eds.) (2012) *Ukrainian students in search of identity. Monograph*. Kharkiv: V. N. Karazin KhNU [in Ukraine]
16. Shchudlo, S. (2012) *Higher school in search of quality: quo vadis: monograph*. Kharkiv-Drohobych: Kolo [in Ukraine]
17. Bessudnov, A. R., Kurakin, D. Yu. & Malik V. M. (2017) 'How did the myth of universal higher education arise and what does it hide' *Questions of education*, 3, pp. 83-109 [in Russian]
18. Yu, P. & Delaney, J. A. (2016) 'The Spread of Higher Education around the Globe: A Cross-Country Analysis of Gross Tertiary Education Enrollment, 1999-2015'. *Educational Policy*, 30 (2), pp. 281-321 DOI: <https://doi.org/10.1177/0895904814531648>
19. Arbenina, V. and Sokurianska, L. (2017) 'Modern Studentship Learning Practices Situation as a Socio-cultural Barriers in Higher School Modernization in Ukraine', *Ukrainian Sociological Journal*, 1-2, pp. 27-47. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/4435>.
20. Sokurianska, L. (2016) 'Evaluation of National Higher School Reform by the Participants of Educational Process', *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods"*, 36, pp. 108-113. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/6545>.
21. Tönnies, F. (2002) *Community and society*. St. Petersburg: Vladimir Dal [in Russian]
22. Bourdieu, P. (2005) 'Scientific Field' *Sociologos 2005. Sociology under question. Social sciences in a poststructuralist perspective* in Shmatko, N. (ed.) Moscow: Institute of Experimental Sociology; Praxis, pp. 15-56.

Отримано 1.04.2021